

Vergaderjaar 2003–2004

26 049

Indonesië

22 054

Wapenexportbeleid

Nr. 42

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 10 maart 2004

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken¹ en de vaste commissie voor Economische Zaken² hebben op 11 februari 2004 overleg gevoerd met minister Van Ardenne-van der Hoeven voor Ontwikkelingssamenwerking, minister Bot van Buitenlandse Zaken en minister Brinkhorst van Economische Zaken over **Indonesië**.

Het overleg werd gevoerd aan de hand van de volgende brieven:

- **brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 30 juni 2003 inzake de actuele situatie in Indonesië (BuZa-03-237);**
- **brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking d.d. 2 augustus 2003 houdende het verslag van haar deelname aan de Asia-Europe Meeting (Bali, 23–24 juli) en van haar bezoek aan Jakarta, (23 en 25 juli) (BuZa-03-259);**
- **brief van de minister van Buitenlandse Zaken, mede namens de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, d.d. 24 november 2003 inzake de recente politieke ontwikkelingen in Indonesië (Buza-03-391);**
- **brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking d.d. 5 februari 2004 inzake het onderwijsprogramma SGP/SIGP in Indonesië;**
- **brief van de minister van Buitenlandse Zaken d.d. 10 februari 2004 over de actuele situatie in Indonesië (Kamerstuk 26 049, nr. 41);**
- **brief van de minister van Buitenlandse Zaken, mede namens de staatssecretaris van Economische Zaken, d.d. 16 januari 2004 inzake het wapenexportbeleid ten aanzien van de Indonésische marine (22 054, nr. 80).**

Van dit overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

(ChristenUnie), Van den Brink (LPF), Duyvendak (GroenLinks), Kortenhorst (CDA), Hessels (CDA), Gerkens (SP), Van Velzen (SP), Varela (LPF), Algra (CDA), Van Fessem (CDA), Aptroot (VVD), Blom (PvdA), Smeets (PvdA), Douma (PvdA), De Krom (VVD), Van der Laan (D66), Heemskerk (PvdA), Van Dam (PvdA) en Dezentjé Hamming (VVD).
Plv. leden: Tichelaar (PvdA), Örgü (VVD), De Nerée tot Babberich (CDA), Van Hijum (CDA),

Koenders (PvdA), Vos (GroenLinks), Weekers (VVD), Jan de Vries (CDA), Van der Vlies (SGP), Hermans (LPF), Van den Brand (GroenLinks), Verburg (CDA), Van Vroonhoven-Kok (CDA), Lazrak (Groep-Lazrak), De Ruiter (SP), Eerdmans (LPF), De Haan (CDA), Van Dijk (CDA), De Grave (VVD), Samsom (PvdA), Van Dijken (PvdA), Van Heteren (PvdA), Snijder-Hazelhoff (VVD), Giskes (D66), Tjon-A-Ten (PvdA), Waalkens (PvdA) en Szabó (VVD).

¹ Samenstelling:

Leden: Rijpstra (VVD), Dijkma (PvdA), De Haan (CDA), voorzitter, Koenders (PvdA), Karimi (GroenLinks), Timmermans (PvdA), ondervoorzitter, Van Bommel (SP), Albayrak (PvdA), Eurlings (CDA), Wilders (VVD), Van Baalen (VVD), Van As (LPF), Herben (LPF), Ormel (CDA), Ferrier (CDA), Duyvendak (GroenLinks), Huizinga-Heringa (ChristenUnie), Van Velzen (SP), De Nerée tot Babberich (CDA), Van Dijk (CDA), Fierens (PvdA), Tjon-A-Ten (PvdA), Eijsink (PvdA), Brinkel (CDA) en Szabó (VVD).

Plv. leden: Snijder-Hazelhoff (VVD), Dubbelboer (PvdA), Hessels (CDA), Stuurman (PvdA), Vos (GroenLinks), Arib (PvdA), De Wit (SP), Leerdam (PvdA), Sterk (CDA), Hirsi Ali (VVD), Van Miltenburg (VVD), Varela (LPF), Van den Brink (LPF), Haverkamp (CDA), Rambocus (CDA), Halsema (GroenLinks), Van der Staaij (SGP), Kant (SP), Eski (CDA), Çörüz (CDA), Wolfsen (PvdA), Van Nieuwenhoven (PvdA), Waalkens (PvdA), Van Winsen (CDA), Geluk (VVD) en Dittrich (D66).

² Samenstelling:

Leden: Crone (PvdA), Hofstra (VVD), voorzitter, Schreijer-Pierik (CDA), ondervoorzitter, Atsma (CDA), Timmermans (PvdA), Vendrik (GroenLinks), Blok (VVD), Ten Hoopen (CDA), Slob

Vragen en opmerkingen uit de commissies

Mevrouw **Van Velzen** (SP) zegt dat de vele brieven die haar de laatste tijd hebben bereikt een goed beeld geven van de bochten waarin de regering zich moet draaien om de kwalijke ontwikkelingen in Indonesië te laten rijmen met een positieve houding ten opzichte van een royale order voor een Nederlands bedrijf. Drie zaken spelen hierbij vooral een rol: de algemene hachelijke politieke situatie in Indonesië, de toenemende invloed van de Indonesische strijdkrachten en het eigenbelang van Nederland. Nog maar een jaar geleden meldde de voorganger van minister Bot dat er een de facto wapenembargo op de Indonesische luchtmacht was ingesteld omdat dit krijgsmachtonderdeel troepen vervoerde naar Atjeh. Inmiddels geeft de regering toe dat de Indonesische marine op z'n minst troepen vervoert, maar zij hanteert niet de logica van de vorige minister van Buitenlandse Zaken. Er is dus sprake van inconsistent beleid. Talloze berichten duiden erop dat de Indonesische marine al jarenlang deelneemt aan offensieve operaties in Indonesië waarbij zeer ernstige mensenrechtenschendingen plaatsvinden. Dit staat haaks op de mededeling van de regering dat de marine als hervormingsgezind kan worden gekenmerkt. Overigens kan iedere mensenrechtenorganisatie, die wel toegang heeft tot de oorlogsgebieden in Atjeh, melden dat er wat dit betreft geen verschillen zijn tussen de diverse krijgsmachtonderdelen. In antwoord op schriftelijke vragen deelt minister Bot mee dat de Indonesische marine eenmalig assistentie hulp heeft verleend aan een landing op het eiland Nias. Er zijn echter bronnen die aangeven dat de marine ook op andere momenten (bijvoorbeeld augustus 2003) bombardementen heeft uitgevoerd. Waarop baseert de minister zijn mededeling? Wat vindt hij ervan dat die bombardementen mede mogelijk zijn gemaakt door Nederlandse radar- en vuurgeleidingsapparatuur?

De minister geeft geen informatie over de gedwongen evacuatie van burgers. Hij moet zich baseren op openbare bronnen. Beschikt hij niet over objectieve bronnen? De minister zal toch ook van mening zijn dat het wenselijk is om een objectief beeld te krijgen van wat er daadwerkelijk gebeurt op Atjeh? Door tegenwerking van de Indonesische regering heeft een missie van een Europese mensenrechtenmissie niet kunnen plaatsvinden. Welke consequenties verbindt de minister hieraan? Kloppen de berichten dat ook diverse VN-organisaties ernstig worden belemmerd in hun waarnemingstaken op Atjeh en dat Amnesty International geheel Indonesië niet meer in mag? Wordt het geen tijd dat Nederland zelf waarnemers gaat sturen nu de vrije pers de mond wordt gesnoerd? Bronnen binnen de Nederlandse marine hebben gemeld dat de te bouwen korvetten zeer wel bruikbaar zijn voor kustbombardementen. Enkele jaren geleden heeft Engeland Hawk-gevechtsvliegtuigen geleverd onder de voorwaarde dat ze niet werden ingezet tegen de eigen bevolking. Later werd echter duidelijk dat deze vliegtuigen werden ingezet op Oost-Timor en dat er geen enkele mogelijkheid was om daar nog iets aan te doen. Hieruit kan dus de conclusie worden getrokken dat ook niet onder condities moet worden geleverd.

De regering schrijft dat corruptie nog steeds veel voorkomt in Indonesië. Er blijft nog steeds veel geld aan de strijkstok van hoogstaande militairen hangen. De schuldenlast van Indonesië is nog steeds erg groot. Verdient het daarom geen voorkeur om prioriteit te geven aan de bestrijding van armoede en corruptie, aan het opbouwen van democratische verhoudingen?

Mevrouw Van Velzen concludeert dat er geen enkele aanleiding is om de criteria 2 en 3 van het wapenexportbesluit opzij te schuiven. Ook als ten tijde van de levering van de korvetten de conflicten op Atjeh zijn beslecht, bestaat de mogelijkheid dat er conflicten uitbreken op Oost-Timor en Papoea. Korvetten kunnen daarbij worden ingezet en daaraan mag Nederland niet medeplichtig zijn.

De heer **Herben** (LPF) constateert dat er geen sprake is van een VN-embargo en dat andere landen de schepen zullen leveren als Nederland dat niet doet. Bovendien vindt de levering van de eerste twee korvetten pas plaats over ruim drie jaar. Verwacht mag worden dat dan het conflict rondom Atjeh achter de rug is. Om deze redenen is hij voorstander van levering van de korvetten.

Uiteraard mag niet worden voorbijgegaan aan de vraag in hoeverre levering bijdraagt aan een schending van de mensenrechten. Is er sprake van een bevrijdingsbeweging die op brute wijze wordt onderdrukt? Uit de brieven van de regering blijkt dat de GAM compromisloos is en de bevolking van Atjeh terroriseert. In hoeverre is het optreden van de Indonesische overheid legitiem als het gaat om het bestrijden van een afscheidingsbeweging? Is het daarbij gebruikte geweld proportioneel? Uit Amerikaanse rapporten blijkt dat Indonesië een tekort heeft aan marineschepen om de toenemende piraterij en de bewegingen van islamitische terreurbewegingen effectief te kunnen bestrijden. Ook dit pleit voor het leveren van de korvetten. Het is immers onwenselijk dat het grootste islamitische land ter wereld afglijdt naar een fundamentalistische natie die terreurbewegingen steunt.

Verwacht de minister voor Ontwikkelingssamenwerking dat in het kielzog van de leverantie de dialoog tussen Indonesië en Nederland nieuw leven kan worden ingeblazen, met alle positieve gevolgen voor de mensenrechtensituatie van dien?

De heer **Koenders** (PvdA) stelt vast dat de relatie tussen Nederland en Indonesië nog steeds enigszins moeizaam is. Hij refereert in dit verband aan het visabeleid, het onderzoek naar de Act of free choice en de manier waarop Nederland omgaat met de viering van de onafhankelijkheid van Indonesië. Nederland kan alleen met kracht opkomen voor zijn hulp- en mensenrechtenbeleid als hieraan een einde wordt gemaakt. Hij roept de regering dan ook op, aanwezig te zijn bij de viering van de onafhankelijkheid en vooral volgend jaar – als Indonesië 60 jaar onafhankelijk is – op hoog niveau acte de présence te geven. Wat betreft het onderzoek naar de Act of free choice moet voorkomen worden dat Nederland een geïsoleerde positie als oud-koloniale macht gaat innemen.

Wordt bij de onderhandelingen over het bilaterale belastingverdrag ook het onderwerp maatschappelijk verantwoord ondernemen aan de orde gesteld?

Zolang het Indonesische parlement nog niet heeft ingestemd met de levering van de korvetten, blijft dit een punt van discussie. Helaas moet worden vastgesteld dat de rol van dat parlement aan betekenis heeft ingeboet de laatste tijd. Het verdient aanbeveling in EU-verband streefdoelen te formuleren ten aanzien van de rechtsstaat en een goed bestuur in Indonesië. Wellicht dat Nederland in dezen een ambassadeursrol kan vervullen.

Hoe is de stand van zaken met betrekking tot het onderzoek van de moord op Sander Thoenis?

Kan Nederland een bijdrage leveren aan de onderhandelingen over het stabiliteitsfonds ten behoeve van Atjeh? Zo ja, waaraan moet dan in de eerste plaats worden gedacht?

Verder vraagt de heer Koenders aandacht voor de toegang van internationale mensenrechtenorganisaties tot Indonesië. Het is onaanvaardbaar dat Amnesty International überhaupt Indonesië niet in mag. Hoe oordeelt de minister hierover?

Wat betreft de levering van de korvetten dienen de wapenexportcriteria strikt te worden toegepast. Op zich is de inzet van marinevaartuigen ter bescherming van de territoriale wateren niet in strijd met die criteria, maar dat ligt anders als de korvetten worden ingezet bij militaire handelingen. Hoe waardeert de minister van Buitenlandse Zaken het mensenrechtencriterium? Was de regering op het moment dat de sonde-

ring plaatsvond op de hoogte van berichten over vervoer van troepen en beschietingen vanaf marineschepen? Hoe denkt de regering de berichten – onder andere van mensenrechtenorganisaties – over mensenrechtenschendingen in Atjeh te toetsen? Voordat daadwerkelijk een exportvergunning wordt afgegeven, dient er eenduidige en heldere informatie voor te liggen.

De heer Koenders vindt de ontwikkelingstoets onvoldoende. Waar komen de fondsen vandaan? Hoe zit het precies met de ondertekening en waarom heeft het parlement nog niet de gelegenheid gehad zich erover te buigen? Mag ervan worden uitgegaan dat de regering geen exportvergunning zal afgeven als het Indonesische parlement niet met de order heeft ingestemd?

Zijn de diverse incidenten en de rol van de marine daarbij tijdens de besprekingen in Jakarta tussen Nederland en Indonesië uitdrukkelijk aan de orde geweest? Is daarbij ook gesproken over zaken als goed bestuur en fondsen?

De heer Koenders merkt ten slotte op het merkwaardig te vinden dat de regering steeds met kleine stukjes informatie komt. Het is echter voor de Kamer van groot belang dat zij in staat wordt gesteld een verantwoorde afweging te maken tussen de diverse belangen. Voorop staat dat de criteria van het Wapenexportbesluit strikt worden toegepast.

De heer **Wilders** (VVD) is blij met de voorzichtige positieve ontwikkelingen in Indonesië, al is er nog een lange weg te gaan. Het is te betreuren dat president Megawati veel meer dan haar voorganger leunt op de strijdkrachten die op hun beurt nog steeds onvoldoende onder controle staan van de politiek. Hoe oordeelt de minister hierover en kan hij in het kader van de civil society meehelpen de invloed van het leger terug te dringen? Een van de grootste problemen in Indonesië is nog steeds de corruptie. Er zal daaraan meer moeten worden gedaan dan het instellen van een anti-corruptiecommissie, waarvan overigens nog moet blijken of zij lam of leeuw is.

De heer Wilders juicht het toe dat de Indonesische regering hard optreedt tegen degenen die verantwoordelijk zijn voor bomaanslagen, ook al is hij geen voorstander van de doodstraf. Tegelijkertijd heeft hij zorgen over de almaar belangrijker wordende rol van de islam in Indonesië. Op streng islamitische scholen wordt de rol van Osama Bin Laden verheerlijkt, terwijl de minister van Justitie verkondigt dat hij Nederlanders haat en pleit voor invoering van de sharia. De Indonesische regering lijkt terughoudend in haar aanpak van de radicale islam. Hoe oordeelt de minister hierover? Wil hij meer doen dan contacten onderhouden met gematigde moslimbewegingen?

De Indonesische autoriteiten zijn te laks in hun aanpak van de militairen die schuldig zijn aan wandaden op Oost-Timor. Het is volstrekt duidelijk dat de hervorming van de strijdkrachten de komende jaren prioriteit moet hebben.

Ten slotte merkt de heer Wilders op dat er in Indonesisch staatsverband een oplossing moet worden gezocht voor Atjeh en Papeea. Het is uitermate te betreuren dat de GAM de speciale autonomiestatus heeft verworpen. Zijn er nadere stappen te verwachten op dit punt?

Mevrouw **Dezentjé Hamming** (VVD) benadrukt dat de acht criteria van de EU-gedragscode voor het wapenexportbeleid voor haar fractie de maatstaf vormen voor de beoordeling van de vraag of er korvetten kunnen worden geleverd. Daarnaast moet worden gekeken naar de aard van het materieel, de eindgebruiker en het gebruiksdoel. De Indonesische regering heeft naar haar mening legitieme veiligheidsbehoeften. Hierbij kan met name worden gedacht aan de bestrijding van piraterij. Deze vorm van maritiem terrorisme neemt immers hand over hand toe -in 2003 20% meer gevallen – en is verwoestend voor de internationale veiligheidsorde.

Onafhankelijke onderzoeksbureaus brengen met een zekere regelmaat de rebellen op Atjeh in verband met de piraterij. De afgelopen 11 maanden is er iedere 3 dagen in Indonesië wateren een schip aangevallen, waarbij 21 mensen zijn gewond. 71 mensen worden vermist. Het gaat daarbij niet alleen om vissersschepen, maar ook om olie- en chemicaliëntankers. Uit een oogpunt van veiligheid en milieu is dat een onrustbarende ontwikkeling. De Internationale Maritieme Organisatie oefent momenteel grote druk uit op de Indonesische regering om dit door velen onderschatte probleem aan te pakken.

De minister schrijft dat de inzet van fregatten bij de strijd op Atjeh als een incident moet worden beschouwd. Hij verwacht niet dat dit vaker zal gebeuren. Er is geen reden om te twijfelen aan zijn – summiere – antwoord. Kan hierop een nadere toelichting worden gegeven?

De fractie van de VVD deelt de zorgen van de minister, maar stemt voors- hands in met de voorgenomen levering van de korvetten.

De heer **Haverkamp** (CDA) wijst erop dat er altijd een speciale band heeft bestaan tussen Nederland en Indonesië. Dat blijkt ook uit de manier waarop Nederland de Indonesische regering wil helpen bij de door haar noodzakelijk geachte hervormingen op het gebied van bestuur, recht- spraak en de positie van het leger in de Indonesische samenleving. Een mooi voorbeeld is het gezamenlijk optrekken in de strijd tegen corruptie in het Indonesische bestuursapparaat. Hoe staat het momenteel met de Clingendael-cursus? Kan de minister na het zomerreces met een notitie komen over de resultaten van de initiatieven met betrekking tot de anti- corruptiecommissie en de anti-corruptierechtbank?

In het najaar 2004 zal blijken of de verklaring van de stafchef van de land- macht dat de strijdkrachten de politieke arena definitief gaan verlaten, zal worden bewaarheid. Die strijdkrachten zullen overigens ongetwijfeld hun invloed achter de schermen blijven behouden. Hervorming van de strijd- krachten dient absolute prioriteit te hebben. Ook in Indonesië moet het leger in de kazernes blijven en dient er meer blauw op straat te komen. Zal de financiering van de strijdkrachten op korte termijn veranderen en welke rol kan de Nederlandse regering daarbij spelen?

Een hindernis in de relatie Nederland-Indonesië wordt gevormd door het Indonesische visumbeleid. Hoe is de stand van zaken? Deze negatieve discriminatie van Nederlanders staat in schril contrast met het feit dat Nederland een unieke fiscale regeling met Indonesië heeft getroffen.

Welke effecten mogen van dit belastingverdrag worden verwacht?

De heer Haverkamp spreekt zijn waardering uit voor de inspanningen die de regering zich getroost om in Europees verband aandacht te vragen voor de implementatie van de autonomiewet op Papoea. Zijn zorgen zijn echter nog niet weggenomen. De inspanningen moeten dus worden voortgezet. De uitgangspunten van de oorspronkelijke autonomiewet zijn nog steeds valide. Er kan slechts sprake zijn van een opdeling van Papoea na consultatie van de Papoea-volksraad. Een effectieve dialoog is de enige manier om een vreedzame situatie in Papoea te realiseren. Bij de Papoea- bevolking bestaat namelijk de grote vrees dat, als er twee provincies ontstaan, het aantal transmigranten drastisch zal toenemen. Deelt de minister die vrees?

Ook op het gebied van ontwikkelingssamenwerking is sprake van een speciale relatie tussen Nederland en Indonesië. Kunnen in dit kader parti- culiere kleinschalige initiatieven worden ondersteund? Deze vraag krijgt een extra dimensie tegen de achtergrond van het onderzoek naar de Act of free choice. Welke stappen mogen van de regering worden verwacht als het resultaat van het onderzoek is dat de keuze minder vrij is geweest dan destijds werd gesuggereerd? Is hij ook van mening dat Nederland een speciale verplichting heeft jegens de mensen op Papoea?

Internationale waarnemers zullen zeker toegang moeten krijgen tot de verkiezingen op Papoea en Atjeh. Hoe zwaar zal dit criterium wegen bij het beoordelen van de kwaliteit van de verkiezingen?

Het is goed dat medewerkers van enkele internationale organisaties vanaf januari 2004 mogen afreizen naar Atjeh. Jammer genoeg geldt dat niet voor alle internationale organisaties. Wil de minister daar aandacht voor vragen?

Indonesië staat op een eenzame eerste plaats in de rangorde van landen waar piraterij een probleem vormt. Piraterij is niet alleen schadelijk voor de veiligheid en de economische belangen van Indonesië maar ook van de internationale gemeenschap; bestrijding ervan dient dan ook hoge prioriteit te hebben.

Er dient een zorgvuldige afweging plaats te vinden alvorens wordt besloten over de levering van militaire producten aan Indonesië, zeker gezien de rol die het leger nog steeds speelt. De heer Haverkamp deelt de reserves van de regering met betrekking tot de Indonesische luchtmacht. Bij de marine ligt dat anders en daarom oordeelt hij in beginsel positief over de voorgenomen levering van korvetten die in de eerste plaats een kustwachttaak hebben in de Indonesische wateren.

Mevrouw **Karimi** (GroenLinks) vindt dat de regering schizofreen gedrag vertoont. Aan de ene kant wordt met diverse middelen bijgedragen aan de noodzakelijke hervormingen, terwijl aan de andere kant met voorbijgaan aan de gedragscode wapens worden geleverd. Het is heel merkwaardig om te zeggen dat er wapens worden geleverd aan de marine. De wapens worden immers aan Indonesië geleverd en mensenrechten zijn een kwestie van het gehele land, van de nationale regering.

Kan de regering volstrekte duidelijkheid verschaffen over de waarde van de handtekening onder het contract? Met wie zijn de onderhandelingen precies gevoerd?

Van de ontwikkelingssamenwerkingsbegroting wordt jaarlijks een fors bedrag gehaald ten behoeve van de schuldsanering van Indonesië. Moet daarbij te zijner tijd worden gevoegd het bedrag dat gemoeid is met de exportkredietverzekering? Overigens creëert het Nederlandse beleid met betrekking tot de schuldsanering ruimte voor Indonesië voor andere uitgaven die eerder betrekking hebben op militaire zaken dan op onderwijs en gezondheidszorg.

Onderwerpen als straffeloosheid, hervormingen en regionale conflicten dienen topprioriteit te hebben tijdens het EU-voorzitterschap. Welke mogelijkheden ziet de minister hier? Hoe denkt hij over de rol van Wiranto tijdens de verkiezingen en kan hij iets meedelen over verkiezings-waarnemingen?

Is minister Van Ardenne voornemens om door te gaan op de ingeslagen weg van de multilaterale hulp waarbij weinig zicht is op de besteding van de gelden in verband met onder andere de corruptie? Ondanks het feit dat het streven gericht is op sectoraal beleid, blijft het steken in project-financiering. Heeft de minister al gereageerd op de brief d.d. 15 oktober 2003 van een groot aantal Nederlandse organisaties waarin wordt gepleit voor een herijking van het Indonesië-beleid? In de brief wordt gevraagd om decentrale ontwikkelingssamenwerking, het formuleren van ijkpunten en een evaluatie van de relatie.

De Indonesische regering treedt helaas erg laks op in de vogelgriep-epidemie. Ziet de minister Van Ardenne openingen voor een gesprek? Het ligt volgens mevrouw Karimi voor de hand om het geld niet aan korvetten te besteden maar aan de bestrijding van deze epidemie. Ten slotte vraagt zij wat de regering precies bedoelt met samenwerking met Indonesië op het gebied van de bestrijding van terrorisme.

Mevrouw **Huizinga-Heringa** (ChristenUnie) zegt dat de aanstaande verkiezingen in Indonesië het hervormingsproces lijken te frustreren. De

strijd voor versterking van de rechtsstaat, tegen corruptie en voor hervorming van het leger legt het op dit moment af tegen nationalistische sentimenten. Die sentimenten geven het leger juist de wind in de rug, ondermeer bij activiteiten op Atjeh en Papoea. Het is goed dat de EU en Nederland waarnemers sturen.

Het is ook een goede zaak dat de bilaterale ontwikkelingssamenwerkingsrelatie met Indonesië wordt voortgezet. De vraag is of per definitie moet worden gekozen voor het multilaterale kanaal. Het onderwijstraject van de Wereldbank bleek ook geen garantie tegen corruptie. Vrijwel alle OS-organisaties die actief zijn in Indonesië hebben gevraagd om financiering via het bilaterale en particuliere kanaal. Dat geeft mogelijkheden om de hulp gericht in te zetten in gebieden die speciale autonomie genieten. Bij projecten zijn transparantie en heldere verantwoordingslijnen cruciaal. De minister streeft terecht een structurele aanpak na. Wordt erop toegezien dat de anti-corruptiecommissie onafhankelijk blijft? Welke aandacht besteedt de Nederlandse regering aan de bestrijding van illegale houtkap? Gelukkig is de situatie op Atjeh kalmer geworden en worden er weer hulpverleners en waarnemers toegelaten. De prijs in termen van menselijke slachtoffers lijkt echter erg hoog. Een duurzame oplossing ligt niet in het verschiet omdat er geen exit-strategie is waarbij uiteindelijk een burgerbestuur wordt geïnstalleerd. Kan Nederland een bijdrage leveren aan implementatie van de speciale autonomiewet voor Atjeh?

Heeft minister Van Ardenne zich ervan vergewist of er noodhulp moet worden gegeven na de aardbeving op West-Papoea? Meer internationale aandacht voor de gespannen situatie op Papoea is welkom. Het aandringen op volwaardige invoering en naleving van de speciale autonomiewet is het minste wat Nederland bilateraal en in EU-verband kan doen voor Papoea. Leidt de opdeling van de regio in twee provincies niet tot verzwakking van die wet? Een ander aspect van de wet is de omkering van de geldstromen zodat de natuurlijke hulpbronnen eindelijk eens ten goede komen aan de ontwikkeling van Papoea zelf. Kunnen Nederland en de EU krachtiger dan tot nu toe steun geven aan de vreedzame dialoog tussen de Indonesische regering en de Papoea-vertegenwoordigers? Kan het vredesinitiatief aldaar diplomatiek en financieel worden gesteund? Het onderzoek in het kader van de Act of free choice steunt op grote weerstand bij de Indonesische regering. Tegelijkertijd wekt het onderzoek hooggespannen verwachtingen bij de Papoea-bevolking. Hoewel het onderzoek een zuiver historisch karakter draagt, vormen deze reacties wel een politieke realiteit. De regering zal zich rekenschap moeten geven van de gewekte verwachtingen voordat zij met een reactie op het rapport komt. De regering zal echter niet kunnen zwijgen als het onderzoek een schel licht werpt op de manier waarop Nederland in de dekolonisatieperiode is omgegaan met het zelfbeschikkingsrecht van bepaalde volken.

Het is hoopgevend dat de situatie op de Molukken zich blijft harmoniseren en dat de noodtoestand is opgeheven. Op Centraal-Sulawesi is het echter minder rustig. In oktober 2003 werden enkele christelijke dorpen aangevallen. Volgens een rapport van de IGC komt moslimgeweld tegen christenen met een grote regelmaat voor. De Indonesische autoriteiten dienen de veiligheid van de dorpsgemeenschappen te garanderen. Welke rol kunnen lokale kerkleiders spelen bij het creëren van duurzame vrede? De minister schrijft dat ook de marine troepen en materieel vervoert. Waarom zou dat in tegenstelling tot transportvliegtuigen geen reden zijn om een exportvergunning te weigeren? In welke mate moet de marine betrokken zijn bij het interne conflict, wil er voor de regering aanleiding zijn om de vergunning te weigeren? Impliceert de EU-gedragscode dat er alleen een vergunning moet worden geweigerd als het wapentuig daadwerkelijk wordt ingezet op Atjeh? De land- en luchtmacht zijn besmet verklaard omdat beide onderdelen zijn betrokken bij militaire operaties. Er blijken echter ook mariniers handelend op te treden, zij het onder bevel

van de landmacht. Mevrouw Huizinga verwijst in dit verband naar beschietingen van een rebellenpost en naar de verklaring van de Australische defensiedeskundige Lowry dat de marine volop betrokken is bij de operatie in Atjeh. Zij heeft al met al aarzelingen bij de levering van korvetten aan de Indonesische marine. Waarmee wordt de hervorming van de rechtsstaat en van de strijdkrachten het meest gediend? De weigering van een wapenexportvergunning kan een krachtig signaal zijn aan de Indonesische regering, maar kan ook schade toebrengen aan het belangrijke hervormingsproces.

Het zou goed zijn voor de betrekkingen met Indonesië als de minister van Buitenlandse Zaken op niet al te lange termijn een bezoek brengt aan dat land, vooral ook met het oog op het komend EU-voorzitterschap.

De heer **Bakker** (D66) stelt vast dat er nog steeds sprake is van een zorgelijke situatie in Indonesië op politiek en militair terrein. Ook uit de stukken van de regering blijkt dat overduidelijk. Kan de minister nader ingaan op de betrokkenheid van de marine bij militaire operaties op Atjeh? Hoe oordeelt hij over de opvatting van de heer Lowry dat alle Indonesische krijgsmachtonderdelen bij die operaties zijn betrokken? Er is in ieder geval duidelijk sprake van spanningen in het gebied en de Europese gedragscode bepaalt dat interne spanningen niet verergerd of verlengd mogen worden door wapenleveranties. Het is nog maar de vraag of ten tijde van daadwerkelijke levering de spanningen geheel zullen zijn verdwenen. Hoe relevant is nog het onderscheid tussen de onderscheiden krijgsmacht-delen in het licht van de meest actuele informatie? Kan worden gesteld dat levering van korvetten de Indonesische activiteiten op Atjeh min of meer rechtvaardigt?

Het marinebouwcluster is voor Nederland erg belangrijk en de bouw van korvetten zou heel goed het gat kunnen opvullen dat ontstaat als gevolg van de bezuinigingen op defensie. Het spreekt echter voor zich dat allereerst de wapenexportcriteria worden toegepast en vervolgens de sociaal-economische criteria.

Welke invloed heeft een eventuele levering op de rol die Nederland speelt in de IGC? De heer Bakker sluit zich aan bij de vragen naar de legitimatie van de ondertekening van het contract. Hij deelt mee dat zijn fractie voorshands aarzelingen heeft bij de levering van korvetten. Hoe zal worden gehandeld als de korvetten klaar zijn maar toepassing van de wapenexportcriteria levering in de weg staat?

De heer **Blom** (PvdA) vraagt zich eveneens af wat er gebeurt als na enige jaren blijkt dat het afgeven van een exportvergunning zich niet verdraagt met de EU-gedragscode en ondertussen de korvetten gebouwd zijn. Is het niet verstandiger om nu al een besluit te nemen over het afgeven van die vergunning, ook met het oog op de noodzakelijke continuïteit van het bedrijf? Als aan de gedragscode wordt voldaan, staat in principe niets levering in de weg.

Denkt minister Brinkhorst dat in het contract kan worden opgenomen dat de korvetten voor bepaalde doelen wel en niet mogen worden gebruikt?

Zo ja, hoe denkt hij dat vervolgens te gaan controleren? Zou in het contract ook kunnen worden opgenomen dat de spanningsgebieden moeten worden ontsloten voor allerlei NGO's?

Ten slotte zegt de heer Blom zich zorgen te maken over het feit dat defensiedeskundigen deelnemen aan de onderhandelingen met de Indonesische autoriteiten. Hoe oordeelt de regering daarover?

Het antwoord van de bewindslieden

De **minister van Buitenlandse Zaken** benadrukt dat de intensieve relatie met Indonesië benut moet worden voor onder andere de ondersteuning van democratiseringsprocessen. Wat dat betreft valt er de

nodige vooruitgang te constateren, ook al moeten diverse goede voorbeelden nog worden geïmplementeerd. Tegelijkertijd moet echter worden geconstateerd dat het hervormingsproces op een aantal terreinen stopt. Ook heeft de regering zorgen over de situatie in de provincies Atjeh en Papoea en de situatie van straffeloosheid als het gaat om daden van strijdkrachten in het verleden.

Nederland heeft steeds gezegd de politieke dialoog met de regering-Megawati te willen voortzetten. Daarbij staan voorop de territoriale integriteit van de republiek Indonesië, het belang van de rule of law en verdergaande hervormingen. Met het oog op het laatste is een beleid nodig dat een mix is van vertrouwen, engagement, realisme en kritiek. De strijdkrachten hebben de laatste tijd zowel politiek als operationeel meer invloed gekregen. Indonesië is aan veranderingen onderhevig, maar de hervormingen, grotere autonomie voor de provincies Atjeh en Papoea en politieke controle over en hervormingen in het leger hebben niet meer de hoge prioriteit die ze hadden na de val van Soeharto. De overgang naar democratische structuren vraagt echter tijd en Nederland zal zich bij dat proces een betrouwbare partner willen tonen.

De regering maakt zich grote zorgen over de ontwikkelingen in Atjeh. Het ziet er niet naar uit dat er op korte termijn nieuwe besprekingen zullen volgen tussen de Indonesische regering en de verzetsbeweging. De militaire noodtoestand is verlengd ondanks kritiek van de EU, de VS en Japan. De regering heeft geen gelegenheid onbenut gelaten om de noodzaak van een vreedzame en politieke benadering van het conflict als de enige duurzame oplossing te onderstrepen. Daarbij is zowel bilateraal als via de EU bij de Indonesische regering gepleit voor toegang van humanitaire organisaties, journalisten en diplomaten. Deze druk heeft inmiddels geleid tot een beperkte toegang voor een aantal internationale humanitaire organisaties en diplomaten van enkele individuele landen. Ook als EU-voorzitter zal Nederland blijven pleiten voor beëindiging van de militaire noodtoestand, verbetering van de humanitaire situaties en de toegang tot de provincie van humanitaire organisaties en diplomaten.

De bewindsman merkt vervolgens op dat de strijd tegen de GAM vooral een operatie is van de landmacht en speciale troepen. Het gaat de Indonesische regering om de bestrijding van guerrilla-activiteiten van de GAM die zich voornamelijk schuilhoudt in de bossen en bergen. Verder voert de marine patrouilles uit in het zeegebied rond Atjeh en in de straat van Malakka. Naast de bestrijding van piraterij dienen de patrouilles ertoe om wapensmokkel naar Atjeh tegen te gaan. Een meer algemene doelstelling is de bescherming van de zeer lange kustlijn van Indonesië en het tegengaan van smokkel.

Nederland voert een genuanceerd wapenexportbeleid. Zo wordt er geen exportvergunning verleend als het gaat om landmachtmaterieel en zijn vergunningen geweigerd voor de export van onderdelen van transportvliegtuigen. Ook de marine is betrokken bij transporten, maar feit is dat korvetten daarvoor niet geschikt zijn. Het zijn relatief kleine schepen waarop maximaal 80 personen kunnen verblijven. Ze zijn ook niet geschikt voor beschietingen. Het in de brief vermelde incident was een antwoord op een beschieting vanaf de kust.

De betrokken Nederlandse werf heeft een sondage ingediend. Voor de definitieve uitvoer van de nog te bouwen schepen zal de werf te zijner tijd een formeel vergunningenverzoek moeten indienen. In de periode tot het moment waarop een definitief besluit moet worden genomen, zullen de ontwikkelingen in Indonesië uiteraard nauwkeurig worden gevolgd. Het is overigens niet altijd even gemakkelijk om eenduidige en nauwkeurige informatie te krijgen. De bronnen zijn nogal divers en de mogelijkheid om volledige toegang te krijgen tot de spanningsgebieden is niet altijd even groot. Er wordt echter constant gemonitord – daarbij worden alle krijgsmachtonderdelen betrokken – en de Kamer zal uiteraard op gezette tijden worden geïnformeerd. Bij elke leverantie wordt bezien of er sprake

is van een bijdrage aan schending van de mensenrechten tegen de achtergrond van de algemene mensenrechtensituatie.

De regering maakt zich zorgen over de situatie in Papoea. De implementatie van de speciale autonomiewet stopt en het lijkt erop dat de regering-Megawati de wet gaat aanpassen of zelfs gaat terugdraaien. Bespreking van de wijzigingen zal waarschijnlijk niet meer plaatsvinden voor de verkiezingen. Het is nog steeds niet duidelijk hoe het besluit tot de opdeling van Papoea zich verhoudt tot de uitvoering van de speciale autonomiewet. In contacten met Indonesische autoriteiten wordt echter verklaard dat de verlening van grotere autonomie ook voor andere provincies in Papoea uitgangspunt blijft. De situatie is echter gespannen. Straffeloosheid en mensenrechtenschendingen blijven voortduren. De Papoea's blijven zich achtergesteld voelen en de illegale houtkap gaat in hoog tempo verder. Het leger is gewelddadig in zijn optreden. De internationale gemeenschap – en dus ook Nederland – zal moeten blijven hameren op de noodzaak van een effectieve en vooral ook serieuze implementatie van de speciale autonomiewet. Die wet biedt niet alleen goede aanknopingspunten voor het verbeteren van de sociaal-economische situatie van de Papoea's, maar ook voor het aanpakken van mensenrechtenschendingen en het begin van een verzoeningsproces. In EU-verband zullen de ontwikkelingen op dit punt zeer nauwlettend worden gevolgd. In overleg met de Indonesische autoriteiten zal Nederland trachten om de komende jaren meer dan voorheen OS-middelen via de multilaterale kanalen ten goede te laten komen aan de sociaal-economische ontwikkeling van Papoea. In de zaak van de berechting van de daders van de moord op Sander Thoenes is helaas nauwelijks voortgang geboekt. De zaak is formeel niet gesloten, maar alle politieke, diplomatieke en juridisch relevante drukmiddelen zijn benut. Interpol heeft medio 2003 een internationaal arrestatiebevel tegen de vermoedelijke daders uitgevaardigd. De regering heeft er nog in december 2003 bij de Indonesische autoriteiten op aangedrongen om gevolg te geven aan dat bevel.

De afloop van het Oost Timor-tribunaal is zonder meer teleurstellend te noemen. De EU en de VS hebben op dit punt scherp afkeurend gereageerd. De zaak-Thoenes was een van de best gedocumenteerde, doch is niet voor het tribunaal gebracht. Los van die kwestie zou Nederland het toejuichen indien er vanuit de VN enige vorm van follow up komt na de onbevredigende gang van zaken rond het tribunaal.

De bewindsman verklaart vervolgens sympathiek te staan tegenover de suggestie van de heer Koenders met betrekking tot de Nederlandse aanwezigheid op de onafhankelijkheidsviering in Indonesië.

Wat betreft de verkiezingswaarneming wijst de minister erop dat Nederland 2 mln dollar bijdraagt aan het UNDP-trustfund ter voorbereiding van de verkiezingen en dat er EU- en Nederlandse waarnemers worden gestuurd.

Via het partnership for governance reform is er een voortdurende dialoog met twee belangrijke gematigde moslimbewegingen in Indonesië over onder andere de corruptiebestrijding, de bestrijding van het terrorisme, verbetering van het basisonderwijs in Indonesië, de rol van de islam in een moderne samenleving e.d. Nederland zal een bijdrage blijven leveren aan deze dialoog. Het betreffende MOU zal naar de Kamer worden gestuurd.

Nederland heeft in EU-verband bijgedragen aan contra-terrorisme-assistentie, maar helaas moet worden vastgesteld dat substantiële samenwerking tussen de EU en Indonesië niet of slechts zeer gedeeltelijk van de grond komt. Nederland streeft naar bilateraal overleg met gelijkgezinde landen om te bezien welke steun Indonesië kan worden geboden in zijn strijd tegen terrorisme.

De **minister voor Ontwikkelingssamenwerking** zegt dat er geen enkele twijfel over is dat de speciale relatie met Indonesië moet worden

voortgezet met het oog op ontwikkelingssamenwerking, het belang van de rechtsstaat, de effectieve bestrijding van corruptie en de noodzaak van verdergaande hervormingen. In samenwerking met de Wereldbank zal een trustfonds worden ingesteld om met behulp van Nederlandse expertise de juridische sector in Indonesië en de noodzakelijke politieke hervormingen te ondersteunen. De processen van democratisering en decentralisatie bieden daartoe zeker de nodige openingen. Verder kan armoedebestrijding nooit effectief zijn als alleen Jakarta de regie heeft. Uiteraard kan Nederland niet alleen de politieke dialoog voeren. Die dialoog moet met name vorm en inhoud krijgen in het kader van de EU en de multilaterale kaders. Het is niet de bedoeling om een andere werkwijze te gaan volgen want Nederland is veel te kwetsbaar in een bilaterale relatie. Nederland verleent geen macrosteun aan Indonesië en geeft de voorkeur aan opereren in Wereldbank-kader.

De aanpak van de fraude draagt helaas een halfslachtig karakter. Dat wordt veroorzaakt door de verstremming van (economische) belangen van de economische elite, de politiek en het leger. Toch is er sprake van vooruitgang. Internationale instanties – waaronder de IGC – zien toe op implementatie van de anti-corruptiewet en het functioneren van de anti-corruptiecommissie. Een breed middenveld zal de strijd moeten aangaan met allerlei corruptieve praktijken en gelukkig zijn er signalen die erop duiden dat diverse moslimorganisaties daartoe willen overgaan. Er is echter nog een lange weg te gaan. De regering wil graag met Nederlandse middenveldorganisaties overleg voeren over de wijze waarop de versterking van het middenveld op de Molukken en Papoea kan worden ondersteund.

Op de Molukken hebben kerkelijke leiders zich bereid verklaard een rol te spelen in het verzoeningsproces. Op het eiland Soelawesie wordt getracht eenzelfde situatie te creëren.

Met instemming van de Indonesische autoriteiten zal een IGC-werkgroep zich gaan bezighouden met de hervorming van de security sector in Indonesië. Dat heeft uiteraard een directe lijn met de armoedebestrijding. Indonesië besteedt 1,3% van het BNP aan defensie, hetgeen beduidend lager is dan in omliggende landen. Aan onderwijs en gezondheidszorg wordt resp. 1,2% en 0,6% van het BNP besteed. Dat is natuurlijk te weinig, vandaar ook de vele buitenlandse donoren die op deze gebieden actief zijn. Ook de Nederlandse regering maakt zich zorgen over de gebrekkige transparantie van defensie-uitgaven. Gelukkig kan worden vastgesteld dat de luchtmacht in is voor transparantie en hervorming.

Nederland verleent geen macrosteun aan Indonesië. Er kunnen dus geen wapens kunnen worden gekocht met Nederlands geld.

Er is nog geen verzoek gedaan om bijstand in de bestrijding van de vogelgriep in Indonesië. De problemen worden momenteel nog geïnventariseerd. Nederland zal in beginsel positief reageren op een zodanig verzoek.

De **minister van Economische Zaken** merkt op dat hij het volste vertrouwen heeft in de rechtsgeldigheid van de Indonesische handtekening onder het contract en dat hij vermoedt dat de bronnen van andersluidende berichten slechts een eigen belang denken te hebben bij het zaaien van twijfel daarover. Een eventuele levering van korvetten moet overigens worden beschouwd in het kader van de totaalrelatie tussen Nederland en Indonesië. De inzet van Nederland is om een bijdrage te leveren aan een verbetering van de situatie in Indonesië op allerlei terreinen.

De financiële kant van de zaak moet nog worden afgehandeld. Er is overigens nog niet een officiële exportvergunning aangevraagd. Als te zijner tijd blijkt dat de omstandigheden in Indonesië zodanig zijn dat levering onverantwoord is, zal de vergunning worden geweigerd. Uiteraard zal dan getracht worden de schade zoveel mogelijk te beperken, bijvoorbeeld door een andere klant te zoeken. Hier is overigens het normale bedrijfs-

risico in het geding. Of bij niet-levering dat risico kan worden verhaald op de overheid, hangt af van de dan geldende omstandigheden. Verwacht mag worden dat De Schelde zo nodig een exportkredietverzekering zal aanvragen. Een exportvergunning is 1 jaar geldig. Verlenging vergt een nieuw besluit. Als de situatie in Indonesië de komende tijd verandert, zal de regering de eerste zijn om dat de Kamer te melden.

De minister wijst erop dat korvetten een nuttige en belangrijke taak kunnen verrichten in de Indonesische wateren. Een groot deel van de mondiale oliestroom vindt plaats over die wateren en een ongestoorde olieaanvoer is van groot belang.

De economische betekenis van de levering van korvetten voor het marinebouwcluster, een samenwerkingsvorm tussen marine, bedrijfsleven en kennisinstituten, is erg groot. Het gaat om technologisch hoogwaardige schepen met een zodanige ergonomie dat volstaan kan worden met minder bemanning; bovendien zijn de operationele kosten relatief laag. Nederland heeft op dit gebied nog een zelscheppende industrie. Export van deze schepen is voor Nederland dus erg interessant.

De **voorzitter** stelt vast dat de regering de Kamer zal rapporteren over de stand van zaken in Indonesië, waaronder de actuele mensenrechtensituatie aldaar, alvorens een besluit wordt genomen over de exportvergunningaanvraag.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
De Haan

De voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken,
Hofstra

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Van Oort